

*Лариса Задоєна
(Умань, Україна)*

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСТАРІЛОЇ ЛЕКСИКИ У ТВОРАХ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ДИВО», «РОКСОЛАНА»

У статті проаналізовано семантико-стилістичні особливості застарілої лексики, вжитої в історичних романах Павла Загребельного «Диво», «Роксолана». Виписано з творів Павла Загребельного пасивну лексику (історизми, архаїзми), визначено лексико-семантичні групи історизмів та архаїзмів, зокрема історизми: назви на позначення соціального стану людей, місця людини в суспільстві та суспільних взаємовідносин представників різних верств населення минулих часів; назв колишніх військових чинів, адміністративних посад; назв установ і організацій; назв колишніх професій; назв старовинних звичаїв, обрядів, релігійних свят; назв старовинної зброї, амуніції, військових регалій; назв колишніх знарядь праці; назв чоловічого і жіночого взуття, одягу, головних уборів, прикрас; назв монет, грошових одиниць; назв колишніх одиниць виміру і ваги; назв старовинного посуду; функціонування онімів, пов'язаних з відомими історичними постатями; назв зниклих народів; назв релігійних організацій та їх представників. Архаїзми: лексичні й семантичні. Серед лексичних архаїзмів виокремлено: власне лексичні архаїзми, лексико-словотворчі архаїзми, лексико-фонетичні архаїзми, фонетичні архаїзми та семантичні архаїзми.

Ключові слова: семантико-стилістичні особливості, застаріла лексика, романи «Диво», «Роксолана», історизми, архаїзми.

Задоєна Л. Семантико-стилистическая характеристика устаревшей лексики в произведениях Павла Загребельного «Чудо», «Роксолана».

В статье проанализированы семантико-стилистические особенности устаревшей лексики, употребленной в исторических романах Павла Загребельного «Чудо», «Роксолана». Из произведений Павла Загребельного выписана пассивная лексика (историзмы, архаизмы), определены лексико-семантические группы историзмов и архаизмов, в частности историзмы: названия для обозначения социального положения людей, места человека в обществе и общественных взаимоотношений представителей разных слоев населения; названия военных чинов, административных должностей; названия учреждений и организаций; названия профессий; названия старинных обычаев, обрядов, религиозных праздников; наименования старинного оружия, амуниции, военных регалий; названия орудий труда; названия мужской и женской обуви, одежды, головных уборов, украшений; названия монет, денежных единиц; наименования единиц измерения и веса; названия старинной посуды; функционирование онимов, связанных с известными историческими фигурами; наименования исчезнувших народов; названия религиозных организаций и их представителей. Архаизмы: лексические и семантические. Среди лексических архаизмов выделены: собственно лексические, лексико-словообразовательные, лексико-фонетические, фонетические и семантические.

Ключевые слова: семантико-стилистические особенности, устаревшая лексика, романы «Чудо» и «Роксолана», историзмы, архаизмы.

Zadoyana L. Semantic-stylistic characteristic of outdated vocabulary in novels by Pavlo Zagrebelnyi «Wonder», «Roksolana».

The article deals with semantic-stylistic peculiarities of outdated vocabulary used in Pavlo Zagrebelnyi's historical novels «Wonder», «Roksolana». Some passive vocabulary (historical

terms, archaisms) is written out of Pavlo Zagrebelnyi's historical novels, vocabulary-semantic groups of historical methods and archaisms are determined particularly historical terms: names for denoting of people's social status, person's place in the society and representatives of different population layers' social relations of old times; names of former military ranks, administrative positions; names of establishments and organizations; names of old times' professions; names of old traditions, ceremonies, religious holidays; names of ancient armour, accoutrements, military regalia; names of ancient tools; names of men and women's shoes, clothes, hats, decorations; names of coins, money units; names of ancient units of measure and weight; names of ancient crockery; functioning of omonims that are connected with important historical persons; names of disappeared peoples; names of religious organizations and their representatives. Archaisms: vocabulary and semantic. Among vocabulary archaisms are defined: vocabulary archaisms, vocabulary-building archaisms, vocabulary-phonetic archaisms, phonetic archaisms and semantic archaisms.

Keywords: *semantic-stylistic peculiarities, archaic vocabulary, novels «Wonder», «Roksolana», methods of history, archaisms.*

У процесі історичного розвитку словниковий склад кожної мови зазнає змін. Деякі слова перестають бути загальноживаними, зрозумілими для носіїв мови, звужують сферу свого поширення і поступово виходять з ужитку.

Ступінь застарілості того чи іншого слова залежить від місця його в лексичній системі, від часу використання в мові протягом її існування.

Відмінності між застарілими словами та межі їх використання в сучасній українській мові залежать від причин виходу цієї лексики з активного вжитку. Такими причинами є, по-перше, зникнення з життя певних понять, по-друге, заміна окремих назв іншими. Отже, одні слова переходять до розряду пасивної лексики або й зовсім припиняють своє існування разом з позначуваними поняттями; інші поступаються місцем новим лексемам, які виявляються придатнішими для називання тих самих понять.

Пласт застарілої лексики випав з поля зору лінгвістів як самостійний об'єкт вивчення і розглядався побічно при дослідженні інших проблем (у працях Л. А. Булаховського, В. С. Ваценка, В. В. Виногорова, П. Й. Горещького, Л. Л. Гумецької).

Архаїчна лексика проаналізована з функціонального погляду в роботах Л. А. Лисиченко, М. М. Шанського, Д. М. Шмельова. Як засіб історичної стилізації в художніх творах досліджували застарілу лексику Л. А. Булаховський, Г. М. Гайдученко, Л. В. Дубиковська та ін.

Історизми та архаїзми використовують у творах із сучасного життя для надання викладу урочистості, піднесеності; при зображенні подвигів сучасників, небуденних подій у житті народу.

Л. В. Дубиковська стверджує, що застаріла лексика є основним джерелом стилістичного збагачення художньої мови. Вона слугує засобом надання тексту правдивого, піднесеного, урочистого звучання [1, с. 48].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю семантико-стилістичного аналізу хронологічно маркованої лексики, засвідченої в історичній прозі Павла Загребельного.

Метою статті є з'ясування семантико-стилістичних особливостей застарілої лексики, зафіксованої в історичних творах Павла Загребельного «Диво», «Роксолана».

Тематика творів Павла Загребельного (історичні події) зумовлена використанням великої кількості історизмів для відтворення номінації при зображенні відповідної епохи. Серед історизмів виокремлюємо такі головні семантичні групи слів:

1. Слова, що характеризують класову структуру суспільства, соціальний стан, місце людини в суспільстві та суспільні взаємовідносини представників різних верств населення минулих часів, напр.: *Він вродливий, багатий і майже всемогутній, як і султан Сулейман* (Роксолана, с. 8); *За нього видали Сулейманову сестру Сельджук-султанію, принцесу, горду своєю красою, але й вона так само як і валиде, була в захопленні від колишнього раба* (Роксолана, с. 35); *Слідом за султанським гарбузом пересувалися гарбузи, призначені для Ібрагіма, для великого візира старого Пірі Мехмед-паши, для візирів, яничарських аг, для вельмож, підлабузників і придурків* (Роксолана, с. 62); *Але згромаджена під Львовом шляхта стала колотися і сеймикувати, а челядь її тим часом виловлювала курей по селах, через що виправу цю так і названо «курячою війною»* (Роксолана, с. 99); *Тепер у заплутаній ієрархії султанських кухонь над Кучуком стояли тільки мюшеріфи – вельможні наглядачі і доглядачі падишахового здоров'я* (Роксолана, с. 130); *Бо невтримний він у похоті до жінок, ненаситний в блуді, велить приводити до себе мужніх жон і дівиць розтляє, і наложниць має, і в Білгороді триста, а в сільці Берестовому двіста* (Диво, с. 28).

2. Назви колишніх військових чинів, адміністративних посад: *Султан Селім не любив сина, не любив і жони своєї Хафси, доньки хана кримського, тримав її оддаля від себе, байдужий був до звичних утіх, до гарему зазирає зрідка та й то лише для того, щоб військо не мало сумніву в його мужських гідностях, любив тільки війну, лови, вірних своїх яничарів* (Роксолана, с. 173); *Привезені з військових походів, захоплені корсарями, ввіймані, як дикі звірі, вкрадені, куплені, продані, перепродані* (Роксолана, с. 176); *А Коснятин уже ладнав весілля по княжому чину, як його розумів новгородський посадник* (Диво, с. 47); *Коли ж відправлено послів і зговорено про вінчання в церкві і весілля без прогайки, Ярослав лишив у себе Коснятина, сказав невдоволено* (Диво, с. 52); *Не діждавшись нічого від своїх в'язнів, комендант так само байдуже дав час для роздумів до обіду, пригрозивши, що розстріляє в разі мовчанки кожного десятого* (Диво, с. 55); *Бо за валом города виходить і не було до самого города; вони мали перейти дерев'яний міст, теж пильнований сторожею, а тут, на дитинці, стояло кілька міцних великих хиж, між якими блукали такі само бородані, як оті коло воріт, сиділи на сонечку, грали між собою, стріляли з лука, вимахували мечами, розрубуючи уявлених супротивників* (Диво, с. 58).

3. Назви не існуючих у наш час установ і організацій, як-от: *Князеві належить право суду, але на князівському суді повинен бути посланець од віча* (Диво, с. 98); *Тріумф розпочали чини синкліту* (Диво, с. 99); *Але на дивані беї*

відраляти його від цього наміру: «Щасливий повелителю, не роби цього, бо в цьому немає потреби» (Роксолана, с. 216); Так **меджліс** розійшовся, а Насимі лишився в темниці (Роксолана, с. 220).

4. Назви колишніх професій: – Усе, що я роблю, вважається найліпше зроблене, хвалився великий візир. – Звичайного **конюха** можу поставити пажею (Роксолана, с. 227); Найбільший **зодчий** усіх часів Ходжа Сінан споруджує джамії, що перевершують усе знане, будує медресе, які змагаються своїми склепіннями з небесною банею, ставить мінарети, струнки, як Божя мисль (Роксолана, с. 226); Там, серед тугих запахів султанської стайні, серед пирхання коней і лайок старших **стайничих** минало його дитинство, і, здається, мало б проминути і все його життя (Роксолана, с. 229); Не пробували відкупитися шовками, якими славилися їхні **ремісники**, бо вже робили те колись при монголах, але однаково не порятували свого прекрасного міста (Роксолана, с. 232); Всі **цехи** й **гільдії** йшли пішки або ж їх везли на просторих платформах, де вони розташувалися із своїм знаряддям і з великим галасом виконували свою роботу (Роксолана, с. 236); А тим часом повз султанську альтану йшли злодії й грабіжники з великих доріг, ошуканці й пройдисвіти, за ними – **стамбульські блазні** й **фіглярі**, які випили сімдесят чап життєвої отрути і негідної поведінки (Роксолана, с. 238).

5. Назви зниклих побутових звичаїв, старих обрядів, релігійних свят: - Що думаєш, Ібрагіме, яка урочистість була сьйливіша: твоє весілля з нашою сестрою чи **сюннет** моїх синів? (Роксолана, с. 239); В Константинополі почалися осінні **врималії** (свята з двадцять четвертого листопада по сімнадцяте грудня), імператора можна було бачити тепер або ж у Трикліні дев'ятнадцяти акувітів (один з головних залів Великого палацу), де він розлежав за трапезою, де подавано тільки на золотих блюдах, де слуги ввозили заморські фрукти в вазах з чистого золота і таких важких, що підіймати їх на столи доводилось на обшитих позолоченою шкірою верьовках, перекинутих через блоки, хитро сховані під стелею Трикліна ... (Роксолана, с. 116).

6. Назви старовинної зброї, амуніції, військових регалій: Однак вони відразу бачили, що на Родима їхні голоси не діють, тому переходили від крику до погроз, хапалися за **мечі**, кликали слуг, і ті пхалися до хижі, а чи під очеретяне накриття (Диво, с. 121); Наставляли на старого довгі **списи** (Диво, с. 122); Сивоок якомсь необачно схитнувся за деревом і нова **стріла** квапливо впала згори, цього разу пробивши хлопцеві край корзна (Диво, с. 123); Перевізник одразу запримітив, що хлопці вперше попадають до Києва, бо занадто цікаво зирять туди й сюди, та й, oprіч того, мають досить дивацький вигляд – з ніг до голови загорнуті в звірині шкури, самі теж наїжачені, мов дики /вепрі/ з пущі, в одного через плече **лук** і два пучки чорних коротеньких **стріл**, у другого – важезна гудзугата палиця, а на шиї, на міцному мотузкові висить ведмежий зуб, штучно вправлений в золото (Диво, с. 125); А на цьому, просто під чорними крилами воріт, стояло ще двоє сторожів, але вже не таких, які оті, коло дерев'яних воріт, а закуті в залізо в міцних **кольчугах**, у гострих шипаках, з булатними **бутурликами**, що закривали руку від кисті аж по лікоть, а зброю мали таку: в одного широкий **меч**, схожий на

той, що його колись мав дід Родим, тільки коротший і, мабуть, легший, а в другого – гострий **шестопер**, замашний і вицяцькуваний по держалну (Диво, с. 129); **Щитами** затуліть дірку! (Диво, с. 130).

7. Назви колишніх знарядь праці, якими тепер не користуються в господарстві: На деревах порозвішували були **борті** (Диво, с. 135); Вдосвіта звідти його витягли Ситник і Тюха, міцно зв'язали руки **сирицею**, підвели до знайомого вже хлопцеві візка, на якому тепер темніла невелика гнута буда (Диво, с. 137).

8. Назви старовинного чоловічого і жіночого взуття, одягу, головних уборів, які вийшли з ужитку: – Я все бачив, – відважно збрехав Сивоок, насили втримуючись від спокуси простягнути руку і помацати волосся у Велички: чи справжнє, живе, чи, може, зроблене з якихось заморських нитей, як ото в деяких купців виткані **корзна**, що сяють на сонці і навіть у сутінках? (Диво, с. 141); Замість **портів** на Лучукові висіли смішні **пацьорки**, які не прикривали навіть сорому (Диво, с. 144); Ще незношені вовняні **порти**, міцні ремінні **постоли** (чоловіче взуття), **корзно** доброго тонкого хутра поверх лляної сорочки – весь ще від Родима, все придбане в купців, все таке, що хоч і на боярського сина (Диво, с. 146); Люди знімали **шапки**, Сивоок і Лучук теж здерли з голів свої **пахлянци** й позасовували до міхів (Диво, с. 151); Медовар виповнив ковші, став подавати, починаючи з купця, всі мерції поприсмоктувалися до питва, тільки один вирлоокій губатий чолов'яга, в засмальцьованому **корзні**, підперезаний **оривком**, скривившись, тримав ківш у руці й не пив (Диво, с. 154); Позад цього стояв високий худорлявий зондерфюрер з рядком орденських плоток над кишенею форменого **френча**, втомлено мружився проти світла, щосили вдавав ввічливість й інтелігентність (Диво, с. 157).

9. Назви старовинних монет, грошових одиниць: І хліб, і меди – все це мали вони серед готовизни, що її запасав Родим від купців у маленькій хижці, без вікон, де були ще хутра вивірить, куниця, бобрячі й соболинні, шкури вовчі і ведмежі, звої срібного дроту й заморські монети, нарубки коштовних металів і дорогі **гривни** – цілий скарб, цінності якого Сивок ще не міг знати (Диво, с. 193); Цього варвара лякаються навіть коні, – засміявся імператор, – коли так, то віддайте його тому, хто виплатить за нього Логофету казни **кентинарій** золота (Диво, с. 195); – А потім запрагнув Болеслав приєднати до своїх земель ще й Чехію, – Хакон розпалювався все більше й більше, мабуть, мав неабияку образу на Болеслава польського, який вибився з нічого до здатності й слави без варязької помочі, не витративши, отже, на чужоземних найманців ані **шеляга** (Диво, с. 198); Перським купцям, у яких Селім перед своїм походом проти шаха Ізмаїла забрав майно і товари, повернув усе і виплатив мільйон **аспрів** відшкодування (Диво, с. 272); Малога Георгіна Джафер-бег продав за п'ятдесят **дукатів** багатій вдові Феррах-хатун з Маніси (Роксолана, с. 275); Сто **акю** дають **аспру**, сто **аспр** дають **дукат**, сто **дукатів** – це вже асток, тисяча **дукатів** – багатство, мільйон – всемогутність (Роксолана, с. 281); І не трачу ні на що жодної **акче**, бо все платить за мене султан (Роксолана, с. 283).

10. Назви старовинних одиниць виміру і ваги: *Аршини* не вкорочені (Роксолана, с. 289); *Ще сто років – і вже останній великий будівничий і прикрашатель Собору митрополит Рафаїл Заборовський поставив у Софії ось цей різьблений визолочений іконостас, зроблений карпатськими дуборізами, серед яких минуло дитинство самого Рафаїла, поставив срібні царські врата(де вони тепер?), збудував велику Софіївську дзвіницю з дзвонами, найбільший з яких важив вісімсот пудів* (Диво, с. 203).

11. Назви старовинного посуду: *Сивоок* поволі наблизився до візка, відкинув простягну до нього Ситникову руку, сам заліз у луб'яний **короб**, сів так, щоб мати можливість щомиті зістрибнути і вдарити навтьоки, Ситник смикнув за возжину, коняка поволі рушила, Родимове обійстя лишилося позаду (Диво, с. 205); *Були ще там фландрські сукна і ромейські паволоки, були мечі з дорогими рукоятями, з піхвами, обсіпаними коштовними каменями, були візантійські ларці з слонової кістки, сірійські скляні **кубки**, дивно зроблені крилатими кіньми, був полив'яний посуд, привезений із Києва, а може, й з самої Болгарії, але ж не було нічого новгородського* (Диво, с. 211); *Мама Олександра зранку до ночі пекла яшні малаї, ламала ще гарячі, колотила в дерев'яних **цебрах** залишки, носила надриваючись, до свинарника, тим ненажерливим тварюкам, вони проковтували принесене вмить, гризли **цебри**, прогризли дошки, загороди, простромлювали хижі рила, висолоплювали довгі тонкі рожеві язика, заходились у несамовитому вискові* (Роксолана, с. 291); *Тоненька й маленька, тягала з печі чорні **казани**, місила колючі ячники, обпарювала руки по лікті в окропі, та все те з усміхом, у незбагненній радості, з приспівуванням то веселим, то й трохи сумним, як оте: «Ой кувала зозуленька, тепер не чувати: ой де я ся не родила мушу привикати»* (Роксолана, с. 294).

12. Функціонування онімів, пов'язаних з відомими історичними постатями засвідчено великою кількістю прикладів, зокрема: *Імператор **Константин** вимушений був відступити і швидко повів свої мерії старою дорогою на Пловдив через Троянові ворота – вузький прохід між стрімкими платинами* (Диво, с. 222); *Згідно з «Книгою церемоній» **Костянтина Багрянородного** належалося ще в час імператорського походу вести попереду на відстані двох польотів стріли коней царських числом сто або й двісті з пурпуровими чепраками й воркадіями* (Диво, с. 224); ***Ярослав** сів між Еймундом і Хаконом в золотій луді* (Диво, с. 225); *«Не дійте мене, братія моя мила і дорога, не дійте!» – заплакав, закричав по-дитячому юний князь, та тут вдарили ще варяги – **Гліб** упав мертвий, тоді Торд стрибнув йому на груди й двома помахами відкабетував князеві голову* (Диво, с. 228); *Навіть французький король **Франциск**, щоб не викликати нарікань з боку християнських володарів, виявив готовність послати свою допомогу **Фердинандові**, хоч потай намовляв Сулеймана обміняти Відень і вдарити одразу на Італію, щоб завдати **Карлові** найдошкульнішого удару* (Роксолана, с. 309); *На Відень стягнув війська з усієї імперії **Карла П'ятого*** (Роксолана, с. 311).

13. Назви зниклих народів, які відіграли певну роль в історії людства: *Так би й зогнив там відважний молодий комітопул, якби одної зимової ночі не*

підступили під стіни Преслава могутні воїни, яких болгари назвали **тавро скіфами**, і з страшними гуками пішли на приступ (Диво, с. 253); Через тридцять два роки, в січні 1202 року, Київ взятий був князем Рюриком Ростиславовичем, який привів собі на підмогу ще й **половців** з ханами Кончаком і Данилом Кобяковичем (Диво, с. 258); Звичайно людина не може все життя віддати якійсь одній лише пристрасті, надто ж коли нею з дитинства ще заволоділа ненависть до ворогів рідної землі, отож Самуїл все-таки схаменувся вчасно й знову пішов на **ромейв**, взяв **Фракію, Македонію, околиці Фессалонік, Фессалію і Елладу, Пелопонес, велику роменську фортецю Ларісса**, далі визволив усю Дунайську Болгарію, окрім окремих городків на чолі з **візантійськими топархами** (Диво, с. 265); У війні двох римських цезарів Септимія Севера й Песуенія Негра вибрали останнього, а дужчим виявився Септимій, у якого в жилах текла дика кров **дакійців** (Диво, с. 270); Це я переміг **угрів** (Роксолана, с. 331); Відчувала в собі голос крові легендарних **амазонок і нескорених скіфів**, знала, не втримає тепер її ніхто й ніщо, не буде більше ні супротивників, ні перепон (Роксолана, с. 336).

14. Назви колишніх релігійних організацій та їх представників: Посеред трапезної – амвон, з якого хтось з **іноків** під час обіду має читати святе письмо (Диво, с. 279); Ось Гієрон гарний чоловік, але з ним ще був обез Дамкан – великий майстер варити різнобарвні смальти і смажити бараняче м'ясо; пливло на острів ще кільканадцятьоро аганітових антропусів, усі великі з непогамованою силою в руках і в поглядах, а серед них – маленький, засохлий, як фінік, **ігумен – ереміт**, який, здається, мав наглядати за будовою монастиря, щоб дібрати потім у ньому охочу до відлюдкуватості братію (Диво, с. 283); **Мюриди** таємно зняли й поховали його, а згодом поставили тюрбе (Роксолана, с. 401); Султан сидів під золотим чадиром, щит, булава, лук і стріли лежали коло його ніг, сам символи можуть, вельможі півколом стояли з одного боку – Рустем попереду з другого боку – **імами** на чолі з великим **муфтієм** Абусуудом (Роксолана, с. 403); Прокрадалися до костьола святого Миколая, коли **ксьондз /за словником – польський піп, католицький священик/ Станіслав Добровлянський** сповідував міщанок рогатинських (Роксолана, с. 407); **Муедзини**, викрикуючи молитву, затикають собі вуха пальцями (Роксолана, с. 412).

Історизми, засвідчені у творах письменника, становлять численну групу одиниць. Уживання історизмів зумовлене змістом аналізованих творів.

На відміну від лексичних історизмів, стилістичні архаїзми є застарілими синонімами до відповідних за значенням слів сучасної української літературної мови, що перебувають в активному вжитку.

Стилістичні архаїзми, залежно від того, застаріли вони в усіх своїх значеннях як певні звукові комплекси чи лише в окремих, поділяємо на лексичні й семантичні.

Серед лексичних архаїзмів розрізняємо:

1. Власне лексичні архаїзми, тобто застарілі слова, витіснені з мови словами того ж значення, але іншої основи: А як треба буде, то й стати на **прю** (битва) з їхніми старими богами (Диво, с. 290); Іноді Сивоок трохи

збивався з сліду, збочував **то десно, то ошуйю** (право і ліво), але Лучук одразу наставляв його на правильний путь, бо вичував дорогу самими підощвами ніг, не треба було йому й дивитися (Диво, с. 293); Ніколи не стрижені голови, волосся скручено в **скуф'ю** (гулька) на потилиці, велетенські чорні й руді бороди, ледве блищать очі за тим заростом і видаються носи (Диво, с. 296); Попередники ваші, на жаль, не відзначалися **пітетом** (глибока пошана) до старовини (Диво, с. 299); Це повторювалося так само, як у дощову осінню ніч, тільки що тепер стояла над землею морозяна прозорість, а внизу білили сніги і дерева, чорно й зелено значили їм путь, вели, кликали далі й далі, може через те Шуйця й не спитала, куди він її везе, сиділа мовчки, горнулася до Ярослава, обіймала його за шию своєю **шуйцею** (ліва рука), іноді висміювалося її молоде тіло в сміхові, князь дурів більше й більше від її чар, аж раптом знову наче вселився в неї нечистий, відсахнулася вона від Ярослава, гукнула з ненавистю (Диво, с. 302); Великий князь Володимир **переставився** (помер) в Києві (Диво, с. 308); А з другого боку – невтихаючі суперечки про те, як вірити, як спасти душу свою, про благочестя і нечестя і про те, як складати **персти** (пальці), скільки разів казати «алілуя» скільки проскур вживати при відправі, скільки кінців повинно мати зображення хреста, як писати ім'я Ісуса, які повинні бути архієрейські клубуки і жезли, як дзвонити в церквах (Диво, с. 311); І вже коли біг на Ярослава **дик** (вепр), то вже не думалося, що вже знайдеться сила подолати його (Диво, с. 314).

2. Лексико-словотворчі архаїзми, тобто застарілі слова, яким у сучасній українській літературній мові відповідають слова такого ж кореня, але з іншими суфіксами й префіксами: Знався на нелегкому вмінні ситити це питво, високо ціниме і князями, і боярами, і купцями, і мужніми **воями** (воїнами), і простим людом (Диво, с. 335); Так ніби тут у нього сидів на острові **навчитель** (учитель) (Диво, с. 339); Для прикладу іншим і для **острахи** /страху/ повісив командуючого флотом Капудан-пашу Джафер-бега, прозваного **Кровопивцем** (Роксолана, с. 459); Малжонка моя вірно-милая уродила мені зі мною сплоджену дочку панну Настасю першу в городі моїм, котра во всім тілі своїм, **тако** (так) в лиці, **яко**(як) і в знаках, котрі в мене є, притрафила й уродила (Роксолана, с. 462); І ось я з вами **во**(в) всі дні до скончання віку (Роксолана, с. 463); **Восходять** (сходять) на небі зорі, щоб нас оглядати (Роксолана, с. 465); Двічі мовлене вже не вимагає **потверджень** (підтверджень) (Роксолана, с. 467); А **сії** (ці) що сотворили? (Диво, с. 347); Вибирають у нас теж не **завсігди** (завжди) чоловіки (Диво, с. 379); Він написав його **житіє** (життя), склав гімни на його честь, звелів намалювати безліч ікон, встановив два свята на рік на честь нового святого, до того вимучив іноків новими та новими вигадками, що й хоч які терпеливі, обурились й повстали проти ігумена (Диво, с. 381); – Будь зі мною **єдин** (один) (Диво, с. 384); – Що ж до Коснятина, то хай і спробує спростувати **сподіяне** (створене) чудотворінням (Диво, с. 385); – **Не зобижайте** (не ображайте) цього чоловіка (Диво, с. 394). Ця група досить швидко поповнюється архаїзмами, що їх витісняють семантично ідентичні слова того ж кореня, але з

демінутивними десемантизованими суфіксами: *Не втримала душі дитячої – плачу разом з тобою, моя укохана княгине й жоно (дружини)...* (Диво, с. 397).

3. Лексико-фонетичні архаїзми, тобто застарілі слова, які, порівняно з тими синонімами, що відповідають їм у сучасній українській літературній мові, мають дещо інше звукове оформлення кореня або закінчення: *Кате пан Куцукус з'явився другого дня в червоній накидці поверх свого звичного одягу, і це показувало, що його наречено (призначено) главою всіх катів ромейського війська* (Диво, с. 411); *Далі василевс повідомив, що на відзнаку своєї великої перемоги він посилає жителям царственного града (міста) тисячу полонених варварів, які повинні бути осліплені два дня по тому, як привезені будуть до столиці на Амастріанському форумі, згідно зі звичаями, а також з «Книгою церемоній» імператора Константина Багрянородного, і хай це буде найбільшим тріумфом для жителів царственного града і вдячність для доблесті війська, що роздобуло для Візантії жадану перемогу, освячену Богом* (Диво, с. 414); *Здається, кінець 10–11 ст., срібні царські врата (ворота), срібні гробниці, парчеві плащаниці з дарчими написами руських царів і українських гетьманів, старовинні євангелії в коштовних оправах, і вівтар, і жертвник оздоблені різьбленими масивними срібними дошками – де ще можна таке бачити?* (Диво, с. 423).

4. Фонетичні архаїзми, тобто слова із застарілою вимовою окремих звуків: – *Герке (гірке)! – засміялася і стала дивитися на Сивоока так, ніби щойно його побачила* (Диво, с. 429); *Занесеш голову на чужую сторону, занесеш очиці на турецькі гряниці (границі)* (Диво, с. 431).

Семантичні архаїзми – це слова, в яких поряд з активно вживаними в сучасній українській літературній мові значеннями є значення застарілі, напр.: *Літра – візантійська міра ваги, що дорівнювала 327,45 грама* (Роксолана, с. 466). У сучасній українській мові літр – міра об'єму. *Новели – нові закони, розпорядження, що їх видавали римські та візантійські імператори* (Роксолана, с. 470). У сучасній українській мові новели – це невеликі за обсягом художні твори.

Архаїзми слугують важливим мовним засобом для розкриття змісту твору. У творах автор використовує лексичні та семантичні архаїзми. Найактивніші – лексичні, що є застарілими синонімами до відповідних за значенням слів сучасної української мови.

Отже, у творах Павло Загребельний використовує історизми та архаїзми як важливий мовний засіб для точної характеристики подій певного історичного періоду, для досягнення ефекту патетичності, для відтворення колориту епохи.

Аналіз історичної прози Павла Загребельного дає підстави стверджувати, що застарілу лексику вживано у творах як з метою реалістичного відображення дійсності, так і для підкреслення емоційно-оцінного змісту зображуваного.

Вивчення застарілої лексики сприятиме збагаченню мовлення, розумінню відповідних семантичних процесів у мові, а також змісту творів на історичну тематику. У перспективі – лексико-стилістична характеристика застарілої лексики в історичних романах Павла Загребельного «Первоміст», «Євпраксія».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гайдученко Г. М. Застаріла лексика як джерело стилістичного збагачення художньої мови / Г. М. Гайдученко, Л. В. Дубиковська // Актуальні проблеми розбудови національної освіти. – К. – Херсон, 1997. – С. 47–50.
2. Загребельний П. Диво : [роман] / Павло Загребельний. – К. : Дніпро, 1982. – 632 с.
3. Загребельний П. Роксолана : [роман] / Загребельний Павло. Твори : у 2-х кн. Кн. 1 : Вознесіння. – Харків : Фоліо, 2003 – 382 с.
4. Загребельний П. Роксолана : [роман] / Загребельний Павло. Твори : у 2-х кн. Кн. 1 : Вознесіння (закінчення). Кн. 2 : Страсті. – Харків : Фоліо, 2003. – 382 с.

Стаття надійшла 15.09.2015 року

УДК 811.161.3

Яўген Іваноў
(Магілёў, Рэспубліка Беларусь)

**МІЖУЗРОЎНЕВАЯ АМАНІМІЯ ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫХ,
ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ І ЛЕКСІЧНЫХ АДЗІНАК МОВЫ**

У артыкуле разглядаецца з'ява межуровневай амонімы парэміялагічных, фразеалагічных і лексічных адзінак мовы. Вызначаюцца прынцыпы адукацыі межуровневай амонімы паміж ідыёмы сінтаксічна эквівалентнымі прапановамі з лексікалізаваным і нелексікалізаваным значэннем у беларускай і рускай мовах.

Ключавыя словы: парэмія, фразеалагізм, ідыёмы, лексема, амонімія.

Иванов Е. Межуровневая омонимия паремиялогических, фразеологических и лексических единиц языка.

В статье рассматривается явление межуровневой омонимии паремиялогических, фразеологических и лексических единиц языка. Определяются принципы образования межуровневой омонимии между идиомами синтаксически эквивалентными предложению с лексикализированным и нелексикализированным значением в белорусском и русском языках.

Ключевые слова: паремия, фразеологизм, идиома, лексема, омонимия.

Ivanov E. Interlevel homonyms paremiological, phraseological and lexical units.

The article deals with the phenomenon of homonyms paremiological, phraseological and lexical units. Defines the principles of formation of interlayer between homonyms idioms syntactically equivalent to the proposal from the lexical and non-lexical semantics in the Belarusian and in the Russian.

Keywords: paremia, phraseologism, idiom, lexeme, homonymy.

Пад ідыяматычнымі прыказкамі трэба разумець такія прыказкі, якія не маюць літаральнага значэння (г. зн. пры спробе іх сінтаксічнага члянэння пераўтвараюцца ў свабодныя сказы тоеснага лексічнага складу і натуральна губляюць значэнне прыказкавага абагульнення) або наогул страцілі сваю ўнутраную форму, напр.: бел. *Папраў казе хвост* ('Не ўмешвайся не ў сваю